

DOI: 10.7596/taksad.v6i4.1057

Citation: Demircigil, B. (2017). Birgivi'nin Tasavvuf ve Tarikatlere Bakışı. Journal of History Culture and Art Research, 6(4), 717-734. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v6i4.1057>

Birgivi'nin Tasavvuf ve Tarikatlere Bakışı*

The Understanding of Tasawwuf and Tariqat in al-Birgiwi

Bayram Demircigil¹

Abstract

The relation between *sufis* and *ulema* in Ottoman Empire presents a harmonious state in general, but this positive atmosphere changed to an unpleasant condition from time to time because of disagreement in different subjects between this two groups.

Al-Birgiwi is considered one of the most notable scholars in a series of disputes occurred between *sufis* and *ulema* in the 16th century of Ottoman Empire. His views about innovation (*bid'at*), esoteric Sufism and tariqats in those discussions in which he adopted a rather strict and strong language were assessed and criticized by a number of authors. These assessments generally comprise that Mehmed Birgivi (d. 981/1573) disregarded all traditions and customs in the society and was affected by salafism, but it is conspicuous that most of these opinions and claims about his approaches are either inaccurate or inadequate as a result of the lack of the interest in obtaining his viewpoint as a whole from his books in connection with the topics in question. So, we observe that those evaluations portray his opinions differently when we investigate them in his related books. In this paper, we argue al-Birgiwi's viewpoint on Tasawwuf and Tariqats through his works and analyze some opinions and claims in this regard.

Keywords: al-Birgiwi, Sharia, Innovation, Esoteric Tasawwuf and Tariqat, Sunni orthodoxy, Ibn Taymiyya, Salafism.

* Bu makale, Birgivi'nin İslam ve Osmanlı Hukukundaki Yeri ve Ferâiz Risalesinin Edisyon Kritiği başlıklı Yüksek Lisans tezimizden yararlanılarak geliştirilmiştir.

¹ Okutman Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakùltesi, Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı.

Öz

Osmanlı devletinde genellikle uyumlu bir görüntü arz eden tekke-medrese ya da ulema-meşâyih arasındaki ilişkiler çeşitli dönemlerde olumsuz bir havaya bürünmüş ve iki zümre arasında muhtelif dinî konularda fikir ayrılıkları dolayısıyla anlaşmazlıklar ortaya çıkmıştır. Tekke-medrese arasında zaman zaman baş gösteren bu gergin atmosferin XVI. yüzyıldaki en önemli temsilcilerinden biri Mehmed Birgivî'dir (ö. 981/1573). Bu münakaşalarda oldukça sert bir üslubu benimsediği görülen Birgivî'nin bid'atler ile bâtinîyeci tasavvuf ve tarikatlar hakkındaki yaklaşımı hem geçmişte hem de günümüzde çeşitli yazarlarca eleştiri konusu yapılmış ve bu husustaki bakış açısı ve sergilediği mücadeleyle ilgili lehte ve aleyhte değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu değerlendirmelerin ana temasını onun, temelde dini toplum hayatından ayrı düşündüğü, örf ve adetlere itibar etmediği ve selefi çizginin etkisinde kaldığı yönündeki tenkitler oluşturmaktadır. Ne var ki bu tenkitlerin önemli bir kısmı, Birgivî'nin kitaplarında konuyla ilgili serdettiği yaklaşımlarının bütün halinde incelenmemesinden kaynaklanmakta olup, ya eksik ya da hatalıdır. Bu nedenle, Birgivî'nin çalışmalarında konuyla ilgili dillendirdiği görüşler ayrıntılı olarak ele alındığında söz konusu yaklaşımlarıyla ilgili kimi tespitlerin gerçekte olduğundan farklı bir portre ortaya çıkardığı görülmektedir. Biz bu makalemizde, eserlerinde serdettiği mülâhazalarından yola çıkarak Birgivî'nin tasavvuf ve tarikatlara bakışını ayrıntılı olarak ele alacak ve bu hususla ilgili görüş ve iddiaları inceleyecek, ardından konuyla ilgili tespitlerimizi ortaya koyacağız.

Anahtar Kelimeler: Birgivî, Şeriat, Bid'at, Bâtiniyeci tasavvuf ve tarikatlar, Ehl-i Sünnet, İbn Teymiyye, Selefiye.

Giriş

Osmanlı devletinin başta siyasî, iktisadî ve askerî olmak üzere pek çok alanda en parlak dönemi olarak kabul edilen XVI. yüzyılda dinî düşünce ve hayata dair bir dizi tartışma yaşanmıştır. Bunların başında Osmanlı dinî, sosyo-kültürel anlayış ve yaşayışında önemli bir yere sahip olan tarikatlar ve bunlara has bir takım inanç ve uygulamaların şer'î açıdan meşruiyetinin sorgulandığı ve ilerleyen dönemlerde tekke-medrese ya da ulema-meşâyih çatışmasına dönüştüğü tartışmalar gelmektedir.² Kuşkusuz bu dönemde yaşanan tartışmaların mahiyetinin ve münakaşa edilen konuların özümsemesi, gerek Osmanlılar gerekse günümüz Türk toplumundaki dini hayatı kavramada bize önemli ipuçları sağlayacaktır. Bu dönemde son derece muhafazakâr kişiliğiyle ve tavizsiz tutumuyla tanınan ve seçkin ulema arasında yer alan Mehmed Birgivî, bu tartışmalar ekseninde eserlerinde sert sayılabilecek söylemler ortaya

² Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh – Tasavvuf İlişkisi: Fakılar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, s. 105 vd.

koymuş, ancak, bu hususta kitlesel bir tepki ortaya koyma, şiddet içerikli eylemlere başvurma ya da kendisine bağlı kimseleri buna yönlendirme gibi davranışlardan uzak durmuştur. Birgivî, bu konulardaki görüşlerini gerek vaaz ve sohbetlerinde, gerekse yazdığı eserlerde yeri geldikçe gündeme getirmiş, dolayısıyla yaklaşımları yaşadığı sürece düşünce ve söylem düzeyinde kalmıştır. Ancak onun söz konusu görüşleri sonraki yüzyılda dinî konulardaki aşırı görüşleri ve fanatik tutumlarıyla bilinen Kadızâdeliler hareketine kaynaklık etmiştir.³ Birgivî'nin bid'atler, tasavvuf ve tarikatlara yönelik yaklaşımlarıyla ilgili olumlu-olumsuz nitelikte çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Biz bu yazımızda, Birgivî'nin yaklaşımlarında ve dini düşüncesinde merkezi konuma sahip kavramlardan birisi olan bid'at terimini ele alışı ve tasavvuf ve tarikatlara bakışını inceleyecek, ardından bu hususta serdedilen kimi iddia ve görüşleri değerlendireceğiz.

I. Birgivî'nin Bid'at Kavramını Ele Alışı

Bid'at kelimesi Birgivî'nin pek çok açıklamasında başvurduğu anahtar kavramlardan biridir. O, bu hususta en ayrıntılı izahı et-*Tarîkatu'l-Muhammediyye*'sinde ortaya koymuş ve bu eserinde bid'atler konusunu müstakil bir başlık altında incelemiştir. Birgivî önce konuyla ilgili çok sayıda hadis zikretmiştir. Bu hadislerden ikisi şöyledir: Hz. Âişe'den Allah Rasülü'nün (s.a.v.) şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Kim bizim şu işimizde ondan olmayan bir şey ihdas ederse o reddedilir.*”⁴ İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre Allah Rasülü şöyle buyurmuştur: “*Allah, bid'atçı kişinin amelini bid'ati terketmedikçe kabul etmez.*”⁵

Birgivî bid'at kavramının tanımı hususunda Mâlikîler'den İmam Mâlik (ö. 179/795) ve Şâtibî (ö. 790/1388), Şâfiîler'den İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ve Hanbeliler'den İbn Teymiyye (ö. 728/1328) tarafından kabul edilen dar kapsamlı yaklaşımı benimsemiştir.⁶ Buna göre, Şâri'in ne sözlü ne fiili, ne açıkça ne de örtülü biçimde izni olmaksızın sahâbeden sonra ortaya çıkıp dinle ilgili olan ve eksiltme ya da artırma özelliği taşıyan her türlü inanç ve uygulama bid'attir. Böylece günlük hayata dair olup dinle ilgisi olmayan eylemler bid'at değildir.⁷ Fukahanın bid'at kelimesinin kapsamını genişleterek ilk asırdan sonra ortaya çıkan adet ve ibadet türünden tüm uygulamaları bu

³ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh – Tasavvuf İlişkisi: Fakılar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni”, s. 105-107.

⁴ Buhârî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17.

⁵ İbn Mâce, Mukaddime, 7.

⁶ İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtibî, *el-İ'tisâm*, nşr. Süleyman b. İd el-Hilâlî, Dâru İbn Affân, Suudi Arabistan 1992, c. II, s. 568; Celâluddîn es-Suyûtî, *Hakîkatu's-sünneti ve'l-bid'a*, thk. Zîb b. Mısıri b. Nâsir el-Kahtânî, Metâbiu'r-Reşîd, y.y. 1409, s. 83; Takıyyuddîn İbn Teymiyye, *el-Fetâva'l-kübrâ*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, y.y. 1987, c. IV, s. 253; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1379, c. I, s. 385; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-hadîse*, Dâru'l-Fikr, y.y. t.y., s. 200.

⁷ Rahmi Yaran, “Bid'at”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, Ankara 1992, c. 6, s. 129-130.

kavramın içeriğine dahil ettiklerine işaret eden Birgivî, bid'at kelimesine atfedilen bu muhtevanın kelimenin sözlük anlamıyla ilgili olduğunu kaydetmiştir. Birgivî'ye göre şer'î bir ıstılah olarak bid'at, kimi inançlarla ve ibadet görüntüleriyle sınırlıdır. Ona göre “Benim sünnetime ve hidayet üzere olan râşid halifelerin sünnetine sarılın...”,⁸ “Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.”⁹ ve “Kim bizim şu işimizde ondan olmayan bir şey ihdas ederse o reddedilir.”¹⁰ mealindeki hadislerde de böyle bir ayrıma gidilmiştir. Birgivî, bid'at kavramının ilk çağrıştırdığı mananın inanç konularında ortaya çıkan yenilikler olduğunu dile getirmiş ve bunların bir kısmının kişinin küfre girmesine neden olduğu halde diğer bir kısmının böyle olmadığını kaydetmiş, ancak inanç konusundaki bid'atin vebalinin katil ve zina gibi en büyük amelî günahlardan bile daha ağır olduğunu, bu husustaki içtihat hatasının ise hiçbir geçerli mazereti bulunmadığını bildirmiştir. Birgivî'ye göre bid'ate dayalı bir inancın karşısında ehli sünnet ve'l-cemaatin itikadı yer almaktadır. Bununla birlikte ibadetlerdeki bid'atlar de özellikle müekked sünnetle çatıştığında münker ve sapkın uygulamalardır.¹¹

Bid'at kavramının terimsel anlamını ön plana çıkaran bu yaklaşıma karşın, Birgivî'nin de işaret ettiği gibi anılan kavramın alanını daha geniş tutan âlimler de vardır. Bu fakihlerden bazıları Şâfiiler'den İmam Şâfi (ö. 204/820), İzzüddîn b. Abdisselâm (ö. 660/1262), Nevevî (ö. 676/1277), Mâlikîler'den Şihâbuddîn el-Karâfî (ö. 684/1285), Hanefîler'den İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ve Hanbelîler'den İbnu'l-Cevzî'dir (ö. 597/1201).¹² Bu âlimler, kelimenin sözlük anlamından hareketle Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan her şeyi bid'at olarak değerlendirmişler ve Hz. Peygamber'in “Her bid'at sapıklıktır.”¹³ şeklindeki bid'at kavramına son derece olumsuz içerik yükleyen sözleriyle yeni gelişmeler sonucu günlük hayatta yer alması kaçınılmaz olan bir takım uygulamaların arasını uzlaştırmada çözümünü bid'at kavramını bid'at-ı hasene (iyi bid'at) ve bid'at-ı seyyie (kötü bid'at) şeklinde ikiye ayırmada bulmuşlardır. Böylece sözelimi, minare ve medrese inşa etmek ve teravih namazını cemaatle kılmak iyi bid'ate; kabirlerin üzerine türbe yapmak ve mum dikmek de kötü bid'ate örnek sayılmıştır.¹⁴ Ancak bid'at kavramıyla ilgili bu iki tanımdan Birgivî'nin de benimsediği dar kapsamlı olan ve bid'atı dinle ilgili uygulamalarla sınırlayan yaklaşımın daha isabetli olduğu

⁸ Tirmizî, İlim, 16.

⁹ Müslim, Fedâil, 38.

¹⁰ Buhârî, Sulh, 5; Müslim, Akdiye, 17.

¹¹ Birgivî, *et-Tarîkatul-Muhammediyye*, Pamuk Yayınları, İstanbul t.y., s. 11-12.

¹² Bkz. Şihâbuddîn el-Karâfî, *el-Furûk*, Âlemu'l-Kütüb, y.y. t.y., c. I, s. 220; Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Şerhu Müslim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1392, c. VI, s. 154-155; Cemalüddîn Ebu'l-Ferac Abdurrahman Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Telbîsü İblîs*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001, s. 17; Suyûtî, *Hakîkatu's-sünne*, c. I, s. 91; İbn Âbidîn, *Reddu'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1992, c. I, s. 560; İzzüddîn b. Abdisselâm, *Kavâidu'l-ahkâm fi mesâlihu'l-enâm*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd, Mektebetu'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, Kahire 1991, c. II, s. 204.

¹³ İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ebû Davud, Sünnet, 6.

¹⁴ Yaran, s. 129-130.

söylenbilir. Zira bu durumda geniş kapsamlı tanımda olduğu gibi hayatın içinde olup dinle ilgisi bulunmayan uygulamaların meşruiyetini ortaya koymak üzere bunların bid'at-ı hasene kapsamına girdiği şeklinde bir tevile gitmeye gerek kalmamaktadır. Nitekim Birgivî de ibadet cinsinden olup bid'at-ı hasene olarak kabul edilen uygulamalara Şâri'in işaret ya da delalet yoluyla ruhsat verdiğini söylemiştir. Ayrıca Birgivî'nin de dile getirdiği gibi “*her bid'atin sapıklık olduğu*”nu ifade eden hadisle “*Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.*” anlamındaki hadis birlikte ele alındığında bid'atleri inanç ve ibadet konularıyla sınırlayan yaklaşımın daha doğru olduğu ortaya çıkar.

Öte yandan Birgivî'nin, ıstılâhî anlamdaki bid'atin önce inanç ve ibadet konularıyla sınırlı olduğunu belirtip ardından muhtemelen zuhûlen en genel anlamda bid'atin kötülük derecesi bakımından inanç, ibadet ve adetler olarak üç kısma ayrıldığını söylemesi önceki yargısıyla çelişmektedir. Zira kendisi bid'at kavramının dar kapsamlı tanımını benimseyenler arasında yer almıştır. Buna göre, adetler ve günlük hayatın zaruretleri icabı ortaya çıkan yeni uygulamalar bu kapsama girmemektedir.

Kısaca ifade edecek olursak Birgivî, bir inanç ya da eylemin bid'at olarak tavsif edilmemesi için Kitap ve Sünnetten bir dayanağının bulunması gerektiği kanaatindedir. Birgivî, bu bağlamda din konusunda Kitap ve Sünnetin yeterli olup, bu ikisinden biriyle sabit olmayan her şeyin bid'at ve sapıklık olarak kabul edilişiyle, fukahânın şer'î delillere Kitap ve Sünnetten başka icmâ ve kıyası da dahil etmelerinin arasının nasıl uzlaştırılacağı yönündeki soruya, bu delillerin doğrudan ya da dolaylı olarak Kitap ve Sünnetten bir senedi olması gerektiği, kıyasın da buna dahil olduğu, zira kıyasın yeni bir hüküm koymak yerine delilde saklı bulunan hükmü ortaya çıkardığı şeklinde cevap vermiştir.”¹⁵

Bid'at kavramıyla ilgili Birgivî'nin serdettiği bu altyapı niteliğindeki malumatın ardından onun tasavvuf ve tarikatlara bakışını incelemeye geçebiliriz:

II. Birgivî'nin Tasavvuf ve Tarikatlara Bakışı

Bir önceki başlıkta verdiğimiz bilgilerden Birgivî'nin bid'atlerle ilgili serdettiği bu teorik altyapıyla bazı âlimlerin yaklaşımı arasında mutabakat bulunduğunu söyleyebiliriz.¹⁶ Birgivî'nin tasavvuf ve tarikatlara yaklaşımı da şeriata ittibâ ve bid'at kavramları etrafında şekillenmiştir. Şunu hemen belirtmeliyiz ki Allah'a daha yakın bir kul olmak ve dinin derunî manasına nüfuz etmek için hicrî III. yüzyıla kadar zâhitler/mutasavvıflarca takip edilen zühd ve takva hayatına dair Birgivî herhangi bir itirazda bulunmak şöyle dursun, bu anlayışı teşvik

¹⁵ Birgivî, *et-Tarîkatul-Muhammediyye*, s. 11-13.

¹⁶ Örneğin bkz. Şemsuddîn Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *et-Temessükü bi's-sünneti ve't-tahzîru mine'l-bida'*, thk. Muhammed Bâkerîm, Muhammed Bâabdullah, el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Medine 1996, s. 96; Şâtibî, s. 56.

etmekte¹⁷ ve bu zâhitlerden şeriatla mutabık çeşitli sözler nakletmektedir. Mesela, Birgivî'nin büyük sûfilerden nakillerde bulunurken kullandığı ifadelerde bu durum açıkça görülmektedir: *“Sûfiyye taifesinin efendisi, tarikat ve hakikat erbabının önderi Cüneyd-i Bağdâdî (hidayeti bahşeden Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun), 'Rasûl'ün (s.a.v.) yolunu takip edenlerden başka kimselere tüm yollar kapalıdır.' der. Serî es-Sekatî der ki: Tasavvufun üç manası vardır: Marifetinin nuru vera'nın nurunu söndürmeyen, Kitab'ın zahiriyle çelişen bâtın ilminden bahsetmeyen ve kerametlerin Allah'ın haramlarını çiğnemeye sevkmediği kimse(nin amelidir). Bâyezîd-i Bistâmî (Allah ona rahmet eylesin) bir talebesine demiş ki: Hadi kalk, kendisinin veli olduğu şayiası yayan şu adamı gidip görelim. Talebesi anlatıyor: Adam gerçekten zühdiyle meşhur biriydi. Yanına gittik. Evinden çıkıp mescide girince kible yönüne doğru tükürdü. Bunun üzerine Bâyezîd-i Bistâmî ona selam dahi vermeden oradan ayrıldı ve dedi ki: Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) sahip olduğu adapla ilgili hiçbir konuda bu adama güvenilmez iken iddia ettiği hususta ona nasıl itimat edilsin? Devamla dedi ki: Çok sayıda keramet sergileyen bir kişiyi, hatta onun havada bağdaş kurduğunu görseniz, emir ve yasaklar, sınırlara riayet ve şeriata uyma konusunda nasıl davrandığını bilmeden ona kanmayın.”*¹⁸

Birgivî, ayrıca büyük sûfilerden Ebû Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830), Zünnûn el-Mısırî (ö. 245/859 [?]), Ebû Saîd el-Harrâz (ö. 277/890 [?]) ve Muhammed b. el-Fadl el-Belhî'den (ö. 319/931) de benzer içerikte nakillerde bulunmasının ardından Kur'an ve Sünnetle uyumlu bir tasavvuf ve tarikatla herhangi bir sorunu olmadığını şu uyarıcı sözlerle vurgulamıştır: *“Ey hakkı arayan âkil kişi! Bunlar meşâyihin uluları, tarikat âlimleri, Allah'a ve hakikate giden yolun büyük sâlikleri olan kimselerdir. Hepsi de şer'i şerifi tazimde bulunmakta ve bâtına ait ilimlerinde Muhammedî bir yol ve hanîf dinini temel almaktadırlar. Sakın cahil âbidlerin rezillikleri, hem kendisi fâsit ve sapkın, hem de başkalarını da fesada sürükleyip yoldan çıkaran kimselerin şathiyâtı seni aldatmasın. Üstelik kendileri dosdoğru şeriattan, hak yoldan uzaklaşmışlar, şeriat ulemasının gösterdiği çizginin dışına çıkmışlar ve tarikat şeyhlerinin sülûk ettiği yoldan ayrı düşmüşlerdir. Hem onlara hem de tâbi olup gittikleri yolu onlara güzel gösterenlere yazıklar olsun! Zira bu kimseler, âbidlerin Allah'a giden yolunu kesen haydutlardır ve hakkı batılla karıştırıp bile bile hakkı gizlemektedirler.”*

Böylece Birgivî, bâtınî inanç ve felsefeler etrafında gelişen tasavvuf ve tarikat hareketine karşı çıkmaktadır. O, şer'i şerife aykırı tutumlarının eleştirilmeleri karşısında o devirdeki kimi mutasavvıfların şu sözlerle kendilerini savunmaya çalıştıklarını anlatmaktadır:

¹⁷ Birgivî'nin zühd hayatını teşvik ve tavsiye ettiğine dair örnekler için bkz. Birgivî, *et-Tarîkatul-Muhammediyye*, s. 101, 116.

¹⁸ Birgivî, *et-Tarîkatul-Muhammediyye*, s. 13-14.

“Bunların haramlığı ilm-i zâhire göredir. Biz ise bâtın ilmine sahibiz ve bâtın ilminde bu helaldir. Siz ilmi Kitap’tan alırken, biz onun sahibi Muhammed (s.a.v.)’ten alırsınız. Müşkil bir meseleyle karşılaştığımızda çözümünü bizzat ona sorarsınız. Şayet bu şekilde bizde bir kanaat oluşursa ne âlâ, yoksa doğrudan Allah’a başvurur ve meselenin çözümünü O’ndan temin ederiz. Biz halvet ve şeyhimizin himmetiyle Allah’a ulaşırız. Böylece ilimler bize açılır ve kitaba, mütalaaya ve bir hocanın yanında ilim tahsiline ihtiyaç duymayız. Allah Teala’ya ulaşmak ise ancak zâhir ilmini ve şeriatı reddetmekle mümkündür. Eğer biz bâtıl bir yolda olsaydık nurların müşahedesi ve büyük nebileri görmek gibi üstün haller ve büyük kerametler bize nasip olmazdı. Biz kötü bir halde bulunur, ya da haram bir fiil işlersek rüyada ikaz edilir ve bu yolla neyin helal neyin haram olduğunu öğreniriz. Bizim yaptıklarımızdan sizin haram olduğunu söylediğiniz fiiller bize rüyada yasaklanmadı. Dolayısıyla biz bunların helal olduğunu anladık.”

Birgivî, bunların boş ve batıl sözler olduğunu, çünkü bu ifadelerin şeriatla, semâvî kitaplarla ve sünnet-i seniyyeyle dalga geçmek anlamına geldiğini, bu sözleri işiten herkesin buna tepki göstermesi gerektiğini dile getirmiş, özellikle şeriata ve sünnete muhalif olan rüya ve ilhamın geçerli bir bilgi kaynağı olmadığını da sözlerine eklemiştir.¹⁹ Birgivî, bu ifadeleriyle özellikle o dönemde Anadolu, İstanbul ve Balkanlar’da en yaygın olarak faaliyet gösteren²⁰ Halvetîler’i kastetmektedir. Mezkur ifadelerde yer alan “Biz, halvet ve şeyhimizin himmetiyle Allah’a ulaşırız.” biçimindeki sözlerden de bu anlaşılmaktadır.

Birgivî’nin yaşadığı yüzyılda, söz konusu ettiği bu çarpık din anlayışında daha uçlara savrulup aşırı görüşleri benimseyen gruplar da vardır. Tasavvuf ve tarikatlarla az çok irtibatı bulunan bu grupların Anadolu’da çeşitli isyan hareketlerine giriştiği görülmektedir. Osmanlı’da genel olarak olumlu çizgide seyreden mutasavvıf-ümera ilişkisi, “şeyhliği şahlığa çevirme arzusunda olan” kimilerince bozulmuş, bunun üzerine merkezi yönetim bu kimselere karşı çok sert tedbirler almaktan geri durmamıştır. Mesela, Şahkulu isyanı (1511), Nur Ali Halife olayı (1512), Bünyâmin Ayâşî (ö. 926/1520) hadisesi, Düzmece Şah İsmail ayaklanmaları (1577-1590) ile Sivas sancağında kendisini dâîlik, vekillik, halîfelik ve mehdîlik gibi çeşitli ünvanlarla tavsif eden ve düzmece Şah İsmail veya halifeleriyle irtibat halinde olan Pir Sultan Abdal’ın (ö. 998/1590 ?) ayaklanması bu olaylardan sadece bir kaçıdır.²¹ Birgivî, eserlerinde bu olaylara açıkça işaretle bulunmamakla birlikte bâtınıyeci bir temele dayalı bu tür hadiseler onun dinî ve siyâsî kimliğine etki etmiş olmalıdır.²²

¹⁹ Birgivî, *et-Tarîkatu’l-Muhammediyye*, s. 13-14

²⁰ Bkz. Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1994, s. 277.

²¹ Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Koca, “Osmanlılar Dönemi Fıkıh Tasavvuf İlişkisi”, s. 79, 95.

²² Katharina Anna Ivanyi, *Virtue, Piety And The Law: A Study Of Birgivî Mehmed Efendi’s al-Ṭarîqa al-Muhammediyya*, Doktora Tezi, Princeton University, New Jersey 2012, s. 51.

Aslında Birgivî de şeriatın bir zâhir bir de bâtın yönünün bulunduğunu inkâr etmemekte ve şer'î hükümlerin zâhirle ilgili hükümler ve bâtınla yani kalple ilgili hükümler²³ olarak iki kısımda mütalaa edildiğini belirtmektedir. Ancak Birgivî'nin benimsediği bu taksimattaki “bâtın” kavramı ile bâtınıyeci mutasavvıfların “bâtın ilmi”nden kasdettiği birbirinden farklıdır. Zira Birgivî, bâtınla ilgili hükümleri şeriatın bir cüz'ü olarak ele alırken bâtınıyeci mutasavvıflar şeriatten bağımsız ve sübjektif karakterde bir olgudan hareket etmekte, düşünce yapılarını ve eylemlerini buna dayandırmaktadırlar. İşte Birgivî'nin o devirdeki bâtınıyeci tasavvufçulara yönelik itiraz ve eleştirileri bu düşünce ve tavırda odaklanmaktadır. Birgivî, eserinde “*emredilen, yasaklanan ve mendub olan ilimler*” adıyla açtığı başlık altında sözü yine bâtınıyeci mutasavvıflara getirerek bunlardan bazılarının “*ilmin bir perde olduğu, kendilerinin keşif yoluyla bilgi edindikleri ve ilmi kesbetmeye gerek kalmadığı*” şeklindeki iddia ve söylemler ortaya koyduklarını dile getirmekte, bu sözlerin yalan ve dalâlet olduğu uyarısında bulunmakta ve bu kişilerin riya, kibir, haset, kin gibi kötü ahlakî vasıflar ile bunların tedavisinden, ya da niyet, tevbe, tevekkül, sabır, şükür, ve kadere rıza göstermek gibi güzel ahlakî hasletlerden haberleri olmadığı gibi namazın ve abdestin farzlarını bilmediklerini ve Allah'ın gökte olduğunu sandıklarını anlatmaktadır. Onların riyazet yoluyla sergiledikleri bazı olağanüstü halleri ise istidrâc olarak yorumlamaktadır.²⁴

Onun tüm bu hususlardaki değerlendirmelerinde dikkat çekici bir husus, hem sufi ve tarikat kesimlerine hem de sistemli haliyle tasavvufa yönelik eleştirilerinde kategorik bir yaklaşım sergilemekten, diğer bir ifadeyle pek çok olumsuz yönleri olduğu kanaatini taşımasına rağmen bu hususta genelleyici hükme varmaktan ve sûfi ya da tarikat kesimlerini topyekûn hedef almaktan kaçınmış olmasıdır. Bunun yerine o, öncelikli olarak bu hususta benimsediği kıstası ortaya koymuş, sonra da eleştirdiği grupların inanç, düşünce ve eylemlerini ele alarak değerlendirmiştir. O, “*mihenک taşı*” olarak da adlandırdığı bu kıstasla, şer'î hükümlere riayet edilmesini ve bu hükümlerle bağdaşmayan her türlü inanç ve eylemden kaçınılmasını kastetmektedir.²⁵ Samimi bir kişiliğe sahip olan Birgivî'nin bu tavır ve çabasının hamîyyet-i diniyyesinden kaynaklandığı açıktır. Bu itibarla, bu hassasiyeti onu söz konusu kanaat ve eylemlerin merkezi durumundaki belli çevrelere sert ve ağır ithamlarda bulunmaya sevk etmiştir. Aslında bu söylemdeki bir âlimin tasavvuf ve tarikat adına ortaya konulan sapkınlıklar karşısında gerek tasavvuf düşüncesini gerekse tarikat kesimlerini tümüyle karalaması ve reddetmesi mümkündür. Ancak Birgivî, böyle bir duygusal yaklaşıma tevessül etmemiş, bunun yerine ilkesel bir duruş sergileyerek ölçülü ve dengeli bir yaklaşımı benimsemiştir. Şu ifadeleri onun, bu duruşuyla söz konusu çevreleri de irşad ve davet

²³ Mutasavvıflar da dinî ilimleri zâhir ve bâtın olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Bâtın İlmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 1992, c. V, s. 188.

²⁴ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 34.

²⁵ Birgivî, *Mihakkü's-sûfiyye*, y.y. t.y., s. 5-6.

misyonunun hedef kitlesi arasında gördüğü yönündeki tespitimizi doğrulamaktadır: “*Tüm meşâyih, hak yola sülûk eden bir kimsenin şer’î hükümlerle amel etmedikçe, bu çaba içinde kalbinde takva meydana gelmedikçe ve daima isyanlardan kaçınmadıkça velilik ve keramet derecesine ulaşamayacağı konusunda ittifak etmiştir.*”²⁶

Birgivî, şer’î hükümlere karşı kayıtsız kalan, hatta bu hükümlerle amel etmenin zorunlu olmadığını ve bunların terkedilmesinin caiz olduğunu söyleyen bir kimseyle ilgili olarak şunu söylemiştir: “*Eğer o hüküm kat’î delille sabitse o kişi tekfir edilir. Eğer zannî delille sabit, yani vacip bir amelse bu durumda bid’at ehlinden sayılır ve ehl-i sünnetten kabul edilmez. Ayrıca şeyh olmaya ve peşinden gidilmeye layık bir kimse değildir.*”²⁷ Bu ifadelerinde Birgivî’nin ehl-i sünnet anlayışına bağlılıkta ne kadar tavizsiz bir tutum içinde olduğu gözlenmekle beraber, onun tarikat ve şeyhlik müessesesini dışlamadığı, genellikle tasavvuf ve tarikat mensuplarının üzerinde yoğunlaştığı velilik ve keramet gibi kavramları reddetmediği ve bu çevreleri merkeze, yani şeriat dairesine çekme, anılan kavramları da şer’î bir çerçeveye oturtma çabası içinde olduğu müşahede edilmektedir.

Birgivî’nin o dönemdeki tasavvuf ve tarikat kesimlerinin daha çok inanç konularıyla ilgili yaklaşımlarına yönelik eleştirilerinin yanısıra söz konusu kesimlerce benimsenen bir takım eylemlerin, özellikle zikirle ilgili uygulamaların da bu eleştiriden payını aldığı görülmektedir. O, tarikat mensuplarının zikir esnasında cehrî zikir, teğannî, lahn, raks ve deverân gibi uygulamalarına karşı çıkmakta ve istisnâî durumlar dışında zikrin sessiz (zikr-i hafî) yapılması gerektiğini söylemektedir: “*Zikir lisan ile ve kalple olmak üzere iki kısımdır. Lisan ile zikrin de çeşitli kısımları vardır. Bunların bir kısmında cehir sünnettir. Cehirden maksat sadece sesi yükseltmek olup burada raks ve deverân ederek organları hareket ettirmeye yer yoktur. Çünkü zikir esnasında raks ve deverân etmek haramdır.*” Birgivî, ömürde bir defa kelime-i şehadet getirmek, Cuma ve bayram hutbeleri ve teşrik tekbirleri gibi cehrî zikrin vacip olduğu durumlar ile cehrin sünnet olduğu bazı durumlar dışında hafî zikrin sünnete uygun olduğunu dile getirmiş ve bu hususta çeşitli deliller serdetmiştir.²⁸

Birgivî, zikir esnasında rakedilmesini bazı tarikatlarda karşı çıkılan hususlardan biri olarak kaydetmiş ve bu uygulamayı bedenin afetlerinden biri saymıştır. Zira o kimseler bunu ibadet olduğuna inanarak yapmaktadırlar. Daha sonra, bunun haram olduğuna dair, Hanefî fakihlerinden Âlim b. Alâ’nın (ö. 786/1384) *el-Fetâva’t-Tatarhâniyye*’si ile İmam Bezzâzî’nin (ö. 827/1424) *el-Fetâva’l-Bezzâziyye*’si, Mâlikî fakihlerinden Turtûşî (ö. 520/1126) ve Şihâbuddîn el-Karâfî’nin *ez-Zahîra*’sı ve Kurtubî’den (ö. 671/1273) nakillerde bulunmakta ve Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’e (ö. 241/855) göre

²⁶ Birgivî, *Mihakkü’s-sûfiyye*, s. 10.

²⁷ Birgivî, *Mihakkü’s-sûfiyye*, s. 12-13.

²⁸ Birgivî, *Mihakkü’s-sûfiyye*, s. 4-5.

bunun haram olduğunu kaydetmektedir.²⁹ Böylece, Birgivî'nin şeriatla bağdaşmadığı gerekçesiyle eserlerinde açıkça cephe aldığı ve tenkit ettiği bu tür anlayış ve uygulamalar; tasavvuf adı altında şer'î ahkâma kayıtsız kalınması, bâtinî düşünce ve söylemlerin sahiplenilmesi, şer'î konularda ilham ve rüya ile amel edilmesi, bid'at içeren amellerde bulunulması, şer'î ahkamdan bağımsız velâyet ve keramet iddiasında bulunulması, zikir esnasında cehrî zikir, lahn, raks, deverân gibi uygulamalara gidilmesi şeklinde özetlenebilir.

Görüldüğü gibi Birgivî'nin Kitab ve Sünneti merkeze alarak ortaya koyduğu bu mülâhazalar pek çok âlimin paylaştığı değerlendirmeler olup, onun zamanına kadar pek bilinmeyen ve genel çizginin dışında olan görüşler değildir.³⁰ Ancak Osmanlı dinî anlayışında bâtinî çizgideki dinî düşüncenin ve bu minval üzere faaliyette bulunan tarikatların yadsınamayacak boyuttaki etkisi sonucunda Birgivî'nin bu hususlardaki mütalaası ve mücadelesi bazı eleştirilere maruz kalmıştır. Onu bu hususta eleştirenlerin başında Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) gelmektedir. O, Birgivî'yi şer'î ilimlerdeki derinliğine karşın mantık ilmi dışındaki diğer felsefî ve aklî ilimleri reddettiği, halkın örf ve ahvaline muttali olmak için de tarih okumadığı, şeriat ilimlerine vakıf ve takva sahibi bir kimse olarak sûfîlerin raks ve deverânları hususunda *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye* isimli eserinde katı bir tutumu benimsediği yönünde tenkit etmektedir.³¹ Kâtib Çelebi'nin Birgivî'ye eleştiri yönelttiği nokta onun mezkûr uygulamaları bid'at olarak tavsif etmesi değildir. Onun bu hususta Birgivî'ye yönelik olumsuz mütalaası, bid'atlarla ilgili bu teorik malumatı halka sunması ya da sunuş biçimiyle ilgilidir. Ona göre, “*Bir bid'at bir kavmin arasına yerleşip karar kıldıktan sonra emir bi'l-ma'ruf nehiy ani'l-münkerdir diye halkı menedip ondan döndürmek arzusunda olmak büyük bir aptallık ve cahilliktir. Zira halk, ülfet ettiği ve itiyat edindiği bir hususu -eğer sünnet eğer bid'at- terkeylemezler...*” Kâtib Çelebi'ye göre Hz. Peygamber'den (s.a.v.) ve sahâbeden sonra halkın dini yaşayışının bid'atlerden uzak olması mümkün değildir ve herkesin kendisine baktığı takdirde pek çok bid'atle içiçe olduğu görülecektir. Bu nedenle, Kâtib Çelebi, Birgivî'nin bid'atlarla mücadelesi hakkında “*İleri sürdüğü teklifler, örf ve adete muhalif olmakla hiçbir işe yaramadı, halkla başa çıkamadı.*” değerlendirmesine yapar.³²

Bu yaklaşımına göre Kâtib Çelebi'nin dinî yaşayışta bid'atlerin bulunmasını tabîî karşıladığı ve bid'atlerle mücadele konusunda teslimiyetçi bir anlayışa yaslandığı anlaşılmaktadır. Bu, bir bakıma başarıya ulaşma ihtimali olmayan bir hususla meşgul olmanın yersiz olduğu anlamına gelmektedir. Ancak bu yaklaşım, Birgivî'nin benimsediği anlayışla kesinlikle

²⁹ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 183.

³⁰ Örneğin bkz. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, *Fedâilu'l-Kur'ân*, thk. Mervân el-Atıyye, Muhsin Harâbe, Vefâ Takıyyuddîn, Dârü İbn Kesîr, Dimaşk 1995, s. 167; Şâtübî, s. 349; İbn Hacer el-Askalânî, c. XIII, s. 386.

³¹ Kâtib Çelebi, *Mizânü'l-hak fî ihtiyârî'l-ehak (İslâm'da Tenkid ve Tartışma Usûlü)*, nşr. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet Yayınları, İstanbul 1990, s. 135.

³² Kâtib Çelebi, s. 99-100, 136.

bağdaşmamaktadır. Zira o, dini meselelerde son derece hassas ve samimi bir âlimdir. Kâtip Çelebi'nin de işaret ettiği gibi onun bu husustaki çabası emir bi'l-ma'ruf ve nehiy ani'l-münker misyonu gereğidir. Nitekim döneminin önde gelen ilim adamlarından olmasına rağmen herhangi bir makam ya da mevkiye itibar etmeyip taşrada küçük bir kasabada müderrislikle yetinmesi, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*'sini yazdığında burada söz konusu ettiği dinî ve sosyal problemlerle ilgili kendisiyle görüşme talebinde bulunan dönemin vezîriâzamı Sokullu Mehmet Paşa'ya (ö. 987/1579) tavsiyelerde bulunması, müderrislik görevinden önce bulunduğu Edirne'de kassâm-ı askerîlik görevi dolayısıyla aldığı paraları daha sonra defter kayıtlarına göre sahiplerine iade etmesi onun ne derece samimi bir âlim olduğu yönündeki kanaati güçlendirmektedir.³³ Binaenaleyh, bu kişilikteki bir âlimin yaşadığı toplumda müşahade ettiği aksaklıklara duyarsız kalması beklenemez. Bu itibarla, sadece Allah korkusuyla cemiyette gördüğü her türlü bid'at ve hurafeyi tenkit etmeyi gaye edinen Birgivî'nin, bu gayesine ulaşmak için önce bid'at olan inanç ya da eylemin yanlışlığını ortaya koyma, daha sonra bu yanlışlığın sebep ve kaynağı üzerinde durma ve ardından doğruları ortaya koyup, bunların arasına karışmış olan bid'atleri ayıklama biçiminde bir yöntem izlediği dile getirilmiştir.³⁴

Birgivî'nin bid'atlerle mücadelesine ve bid'atlere yaklaşımına dair Kâtip Çelebi'den başka günümüzde bazı yazarlarca da olumsuz yönde kimi mülâhazaların serdedildiği görülmektedir. Sözelimi, “Birgivî'nin her bid'ati dalâlet saydığı”,³⁵ “bid'atlere karşı savaşıırken dini toplum hayatından ayrı düşündüğü ve yüzlerce yıllık kültür birikimini bir kalemde silebileceğini sandığı”, “Osmanlı imparatorluğunda Kur'an ve Sünnetin dışında her türlü İslamî geleneği reddeden ilk dinde tasfiyeci (püritanist) olduğu ve onun tasfiyecilik anlayışını İbn Teymiye'nin şekillendirdiği”³⁶, “Osmanlı'da selefi düşünceye ilk defa sempati duyan örf tanımaz bir âlim”³⁷ ve koyu bir tasavvuf ve tarikat düşmanı olduğu”³⁸ şeklindeki iddialar bu mülâhazalar arasındadır. Menfi yöndeki bu mülâhazalara karşın müspet yönde kimi değerlendirmeler de yok değildir. Buna göre, Birgivî aslında ehl-i sünnet çizgisindeki

³³ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi” *Türk Kültürü Araştırmaları*, XVII, XXI, 1-2, 1979-1983 Ankara, s. 213; Emrullah Yüksel, “Birgivî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, İstanbul 1992, c. VI, s. 179, 181.

³⁴ Süleyman Toprak, “İmam Birgivî ve Bid'atlere Karşı Tutumu”, *İmam Birgivî Sempozyumu*, Ankara 1994, s. 69.

³⁵ Y. Ziya Yörükan, “Vahhabilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1953/2, s. 66.

³⁶ Ocak, s. 210-212.

³⁷ Muhammet Raşit Akpınar, “Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi olarak Kadızâdeliler” *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, 2015, c. 1, sy. 1-2, s. 303.

³⁸ Metin Kunt, H. Gazi Yurdaydın, *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti: 1300-1600*, nşr. Sina Akşin, Cem Yay., İstanbul 1987, c. II, s. 156.

tasavvufa karşı değildir. O, sûfî görünüp de bu işe ehil olmayanlara hücum etmektedir.³⁹ Eserlerinde sûfiyyenin büyüklerinden nakillerde bulunması da bunu gösterir. Nitekim babası zâviye sahibi olan bir şeyhtir ve kendisi de vaktiyle Bayrâmiyye tarikatı şeyhlerinden Abdullah Karamanî'ye (ö. 972/1565) intisap etmiştir.⁴⁰

Birgivî'nin tasavvuf ve tarikatlara karşı tutumu, bid'atlerle ilgili yaklaşım ve mücadelesi hakkındaki menfî yaklaşımlarla ilgili şu değerlendirmeyi yapmamız mümkündür: Bid'at kavramının sadece dini inanç ve ibadet alanında cereyan ettiği yönünde bir anlayışa sahip olan Birgivî, bid'at kavramının kapsamının geniş tutulmasına sıcak bakmamaktadır. Eğer bir inanç ya da eylem bid'at ise onun sadece Birgivî tarafından değil, tüm âlimlerce dalâlet sayıldığı söylenebilir. Zira bu değerlendirmenin kaynağı "Her bid'at dalâlettir."⁴¹ hadisidir. Bu durumda Birgivî'nin her bid'ati dalâlet saymasından daha tabîî bir şey olamaz. Birgivî'nin, duyarlı kişiliğiyle yaşadığı toplumda müşahade ettiği dinî ve sosyal alandaki aksaklıkları dile getirmesi ve bunlara cephe alması, şüphesiz dinde olmayan şeylerin dinden zannedilmesi hususundaki kaygılarından kaynaklanmaktadır. Bu tavır, onun dini toplum hayatından ayrı düşündüğü anlamına gelmez. Aksine, onun bu tutumu bid'at ve hurafelerle kuşatılmış bir din anlayışı yerine toplumu, kaynağını Kitab ve Sünnetten alan sahih dinle buluşturma arzu ve mücadelesinin bir sonucudur. Birgivî dinî hayatta var olan ve geçmiş kültür ve inançların etkisiyle ortaya çıkan inanç ve uygulamaların hemen ortadan kaldırılamayacağını ve muhtemelen dini konularda toplumu eski alışkanlıklarından vazgeçirmenin kolay olmadığını biliyor olmalıdır. Ancak köklü bir medrese tahsilinden geçmiş bir âlim olarak bu yönde çaba sergilemeyi Allah'a karşı bir sorumluluk olarak görüyordu. Kur'an ve Sünnetin dışındaki tüm geleneği reddeden bir tasfiyeci olduğu iddiasına gelince bu yaklaşımın gerçeği yansıtmadığı ortadadır. Zira Birgivî, bid'at kavramının dini inanç ve uygulamalar dışındaki gelenekleri (âdât) kapsamadığını beyan etmiş, hatta "*Siz dünya işlerinizi daha iyi bilirsiniz.*" mealindeki hadisin de bu manayı gösterdiğine işaret etmiştir. Birgivî'nin Osmanlı İmparatorluğu'nda o zamana kadar bid'atlere en sert biçimde cephe alan âlimlerden biri olduğu doğrudur. Bu manada onu dinde tasfiyeci (püritanist) olarak tavsif etmekle, dinde olmayıp dine sonradan eklenmiş ve onu özünden uzaklaştırmış olan inanç ve uygulamaları tasfiye etmek kastediliyorsa buna denilecek bir şey yoktur. Nitekim İngiliz Kilisesi'nde ortaya çıkan puritanizm hareketinin de on altı ve on yedinci yüzyıllarda anılan kiliseyi Roma Katolik Kilisesi'nden kalma törensel ritüellerden arındırmayı ve dinde saflığı hedeflediği bilinmektedir.⁴² Ancak sadece İngiliz kilisesiyle sınırlı bir hareket olan puritanizme karşı

³⁹ Emrullah Yüksel, "Mehmet Birgivî", *İslami İlimler Fakültesi Dergisi*/2, (1977) Ankara, s. 185; Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivî'nin Tasavvuf Anlayışı", *İslam Dergisi*, sayı 74, (Ekim 1989) İstanbul, s. 43-45.

⁴⁰ Arslan, s. 43.

⁴¹ İbn Mâce, Mukaddime, 6; Ebû Davud, Sünnet, 6.

⁴² Bkz. www.britannica.com/topic/puritanism (erişim tarihi: 28.07.2017)

Birgivî'nin bid'atlerle mücadelesi İslam düşüncesinde çok daha geniş bir alana hitap etmektedir. Ayrıca bu mücadelenin dayanak noktası Hz. Peygamber'in hadisleri ve çok sayıda âlimin bu yöndeki açıklamalarıdır. Dolayısıyla kesinlikle sınırlı ve marjinal bir yaklaşım olarak değerlendirilemez.

Birgivî'nin bid'atlerle ilgili bakış açısında İbn Teymiyye'nin etkisi altında kalmış olması ihtimal dahilinde olmakla beraber bu hususta kesin bir delil yoktur. Zira eserlerinde çok sayıda âlimden yararlanan ve onlardan nakilde bulunan Birgivî'nin hiçbir eserinde İbn Teymiyye'nin adına rastlanmamaktadır. Şüphesiz, İbn Teymiyye'nin bid'atlere bakışıyla Birgivî'nin bu konudaki yaklaşımı arasında benzerlik kurmak mümkündür. Ancak bu durum, Birgivî'nin bu konudaki görüşlerini İbn Teymiyye'nin etkisiyle ortaya koyduğu iddiasını kesin olarak kanıtlamaz. Diğer taraftan, Birgivî'nin bazı itikâdî konulardaki yaklaşımıyla İbn Teymiyye'nin yaklaşımları karşılaştırıldığında arada ciddi farkların bulunduğu görülecektir. Mesela, Birgivî'nin bir ilmihâl niteliğindeki *Vasiyetnâme* adlı eserine bakıldığında orada verilen bazı bilgilerin ve uygulamaların İbn Teymiyye'nin ve Selefîyye'nin anılan konulardaki yaklaşımlarıyla örtüşmediği açıkça görülmektedir. Birgivî, bu eserinde Allah'ın selbî sıfatlarından bahsederken O'nun suretten, şekilden ve renkten, baş ve göz, kulak, dil ve ağız, el ve ayak gibi uzuvlardan münezzehe olduğu söylemektedir.⁴³ Yine Birgivî bazı tarikat mensuplarını, Allah'ın gökte olduğunu zannetmeleri dolayısıyla eleştirmektedir.⁴⁴ İbn Teymiyye ise Kur'an'da yer alan ve “Allah'ın eli” anlamına gelen يَدُ اللَّهِ (el-Mâide, 5/64) ifadesini ve “Allah'ın gökte olduğu” meâlindeki hadisi zâhiri üzere alıp bu hususta tevile gitmekten kaçınmış, tevile başvuranları da şiddetle tenkit etmiştir.⁴⁵ Ayrıca fikhî konularda Hanefî mezhebine sıkı sıkıya bağlı olan, yaşadığı dönemde müçtehid bulunmadığı gerekçesiyle içtihad kapısının kapalı olduğu ve taklidin zorunlu olduğu kanaatine sahip olan Birgivî, devrin Şeyhülislam'ı Ebussuud Efendi'nin para vakıflarının cevazına dair kaleme aldığı *Risâle fî vakfî'l-menkûl ve'n-nukûd* adlı eserine reddiye olmak üzere *Risâle li ibtâlî vakfî'n-nukûd* veya *es-Seyfu's-sârim fî adem-i cevâzi vakfî'l-menkûl ve'd-derâhim* adlarıyla anılan eserini yazmıştır.⁴⁶ Buna mukabil, İbn Teymiyye fikhî konularda mezhep taassubuna ve taklide yönelmek yerine meselenin dayanak ve delillerini araştırmayı tercih etmiş, böylece inanç ve ibadetler alanında öze dönüşü benimsediği halde hukukî sahada akla geniş bir alan tanımıştır.⁴⁷ İbn Teymiyye'nin bu yaklaşımıyla Birgivî'nin yaklaşımı karşılaştırıldığında bu hususta aralarında benzerlik bulunmadığı görülecektir.

⁴³ Bkz. Birgivî, *Vasiyetnâme*, Bedir Yayınevi, İstanbul 1992, s. 14.

⁴⁴ Birgivî, *et-Tarîkatu'l-Muhammediyye*, s. 34.

⁴⁵ Bkz. İbn Teymiyye, c. VI, s. 647-648.

⁴⁶ Bkz. Birgivî, *Risâle li ibtâlî vakfî'n-nukûd*, y.y. t.y., s. 184-188.

⁴⁷ Koca, “Takıyyüddin İbn Teymiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, Ankara 1999, c. 20, s. 402-404.

Bu durumda, Birgivî'nin her ne kadar bid'at konusundaki değerlendirmelerinde selefi söyleme ait kalıntılar bulunduğu söylenebilse de diğer itikadî konularda selefiyye ile çok fazla ortak yönü olduğu iddia edilemez. Diğer taraftan Birgivî'nin yaşadığı dönemdeki bâtinî unsurlarla dolu tasavvuf ve tarikat faaliyetlerine yönelik eleştirel tutumu onun selefi ideolojiye sempati duyduğu şeklinde değerlendirilecekse, bu tür eleştirileri ilk defa dillendiren kişinin Birgivî olmadığı kesindir. Birgivî'den önce, hem de şeyhülislam düzeyinde bu tür tenkitleri ortaya koyanlar olmuştur. Sözgelimi, Şeyhülislam Fahreddin-i Acemî (ö. 864/1460) Fazl-ı Tebrîzî'nin hurûfî görüşlerine itiraz etmiş, Çivizâde Muhyiddin Mehmed Efendi (ö. 954/1547) de büyük mutasavvıflardan Muhyiddin-i Arabî ile Mevlânâ ve tasavvuf karşıtı bir tutum içine girmiştir.⁴⁸ Bu durumda Osmanlı'da selefi düşünceye duyulan sempatinin izlerine ilk defa Birgivî'de rastlandığı iddiası da geçerliliğini yitirmektedir.

Şu halde, Osmanlı medrese eğitim sisteminde yetişen bir âlim olarak Birgivî'nin bu husustaki tutumunu şu şekilde açıklamamız mümkündür: Osmanlı devletinde; resmî İslam, halk İslam'ı, medrese İslam'ı ve tekke İslam'ı şeklinde dört tip İslam anlayışından söz edilmektedir. Ancak büyük çapta sufi hareketler tarihi olan Osmanlı sünnilğinde medrese ve tekkenin dine bakışında mistik din anlayışı ve kitâbî din anlayışı birbiriyle etkileşim halindedir.⁴⁹ Çok sayıda Osmanlı uleması ve şeyhülislamı bu iki din anlayışı arasında sentezci bir bakış açısına sahiptir. Ancak Osmanlı şeyhülislamı ve uleması arasında öncekine oranla daha az sayıda âlimin bu sentezci anlayışı benimsemediği ve medrese İslamı'nı dikkate alarak işrâk ve vahdet-i vücûd gibi mistik teorilerle ve bâtinî öğelerle yoğrulmuş tekke İslamı'na, diğer bir ifadeyle tasavvufa cephe aldığı bir gerçektir.⁵⁰ İşte Birgivî, Osmanlı'da bu tür âlimlerin ilki olmamakla beraber belki de en dikkat çekici olanıdır. Aslında babası zâviye sahibi bir şeyh olan Birgivî sûfî bir atmosferde yetişmiş, hatta medrese tahsilinden sonra Bayrâmîyye tarikatı şeyhlerinden Karamanlı Abdullah Efendi'ye intisap etmiş, ancak mizaç ve meşrebine uymadığı için tarikatten ayrılmıştır. Gerçek şu ki Birgivî, genelleyici bir üslupla ne tasavvufa ne de tarikatlara doğrudan cephe almış değildir. "Mihenk taşı" olarak şer'î kuralları ölçü aldığını ilan eden Birgivî, gerek tasavvuf gerekse tarikat adı altında yürütülen faaliyetlerden bu ölçüye uymayan her türlü inanç ve uygulamayı ve ilgili kesimleri tenkit edip toplumu bu yönde uyarmayı görev addetmiştir. Birgivî'nin karşı olduğu tasavvuf hareketi ve tarikatlar, bâtinî unsurlarla yoğrulmuş olan ve şeriatla bağdaştırılma imkânı bulunmayan yapılardır. Ne var ki içinde yaşadığı Osmanlı toplumundaki "Osmanlı Sünniligi" de diyebileceğimiz bu din anlayışı ve dinî hayat bâtinî öğelerle dolu tasavvuf ve tarikatlarla iç içedir. Eserlerinde yeri geldikçe ehl-i sünnet ve'l-cemaat vurgusu yapan Birgivî de ehl-i sünnet anlayışının koyu bir

⁴⁸ Bkz. Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh -Tasavvuf İlişkisi", s. 91.

⁴⁹ Ali Coşkun, "Osmanlı Dönemi Dinî Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2001), s. 136.

⁵⁰ Bkz. Koca, "Osmanlılar Dönemi Fıkıh - Tasavvuf İlişkisi", s. 89-91.

müdafiidir ve onun itirazı Osmanlı'daki bu tür bir sünnî anlayışa yöneliktir. Bu durum karşısında Birgivî'nin gerek bid'atler konusundaki tavrı ve mücadelesi gerekse bâtinîyeci tasavvuf ve tarikatlara yönelik tutumunu en iyi anlatan değerlendirmenin vakıyyla örtüşmesi bakımından "Osmanlı sünniliğine sünnî muhalefet" biçimindeki tanımlama⁵¹ olduğunu söyleyebiliriz.

Sonuç

XVI. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun önde gelen âlimlerinden olan Birgivî, kendisinden önce medrese mensubu bazı âlimler ile tekke mensupları arasında cereyan eden bâtinîyeci tasavvuf ve tarikat faaliyetleriyle ilgili çeşitli tartışmalara dahil olmuştur. Konuyla ilgili mütalaalarında bid'atler ve bâtıl inançlardan uzak durmayı ve şeriata ittibâyı şiar edinen Birgivî, bâtinîyeci unsurlar taşımayan tasavvuf/zühd hareketini ise tavsiye ve telkin etmiştir. Buna mukabil, Osmanlı toplumunda kök salmış olan bâtinîyeci tasavvuf ve tarikat hareketine karşı sert bir üslupla mücadele bayrağı açmış ve bu mücadelesini gerek vaaz ve sohbetlerinde gerekse yazdığı eserlerinde sürekli gündemde tutmaya çalışmıştır. Onun bu tutumu hakkında olumlu-olumsuz yönde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmelerde Birgivî'nin, hem bid'atlar hem de tasavvuf ve tarikatlar konusundaki bakış açısı ve tutumu indirgemeci bir yaklaşımla dinde tasfiyecilik, İbn Teymiyye ve Selefiyye'nin etkisi ve örf tanımazlıkla izah etmeye çalışılmış ve bu hususta onun mizaç ve meşrebinin yanısıra konuyla ilgili eserlerinde yer alan pek çok ayrıntı göz ardı edilmiştir. Bu nedenle, eserlerindeki bazı kanaatleriyle bağdaşmayan düşüncelerin zaman zaman Birgivî'ye mal edildiği de dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, mezkûr değerlendirmelerin Birgivî'nin ilgili hususlardaki yaklaşımlarını ya eksik ya da yanlış aksettirdiği mülahaza edilmektedir.

Öte yandan, Birgivî'nin büyük çapta sûfî düşüncelerle iç içe olan Osmanlı sünnî anlayışını benimseyen çevrelerin eleştirilerine maruz kalması tabîidir. Zira o, yeri geldikçe ehl-i sünnet ve'l-cemâat vurgusu yaparak böyle bir sünnîlik anlayışına eleştiri yöneltmekte ve bu anlayışı Kitab ve Sünnetten uzaklaşma olarak değerlendirmektedir. Birgivî, kendisinden önce İmam Mâlik, İbn Teymiye, Şâtıbî, İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Hacer el-Heytemî gibi bid'at kavramını sadece inanç ve ibadet konularıyla sınırlandırmış, bunun dışındaki örf ve adetlerde aslolanın ibâha (serbestlik) olduğunu dile getirmiştir. Ancak onun karşı çıktığı örf ve adetler; tasavvuf ve tarikat faaliyetleri bağlamında inanç ve ibadetlerle iç içe geçmiş, hatta bunun ötesinde inanç ve ibadetlerin yerini almış olan, bu yüzden de bid'at tanımına giren hususlardır. Binaenaleyh, ehl-i sünnet çizgisinin radikal savunucularından olan Birgivî'nin

⁵¹ Bkz. Fahri Unan, "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhalefet", *Türk Yurdu Dergisi*, X/36 (1990), s. 34-36; Ivanyi, s. 53.

tasavvuf ve tarikatlar konusundaki yaklaşımıyla ilgili doğru isimlendirmenin, “bâtıniyeci ögeler içeren Osmanlı sünnilîği ile tasavvuf ve tarikatlara muhalefet” olduğu söylenebilir. Esasen tartışmanın çıktığı nokta da burasıdır. Ancak Birgivî’nin bu muhalefetinde, sert üslubuna rağmen toptan ret biçiminde bir anlayışa yer vermediğini, eksik ve aksayan yönleri gündeme getirmek suretiyle ıslah etmeye çalıştığını, böylece onun tasavvuf ve tarikat faaliyetlerine tümüyle karşı çıkmadığını belirtmek gerekir. Elbette Birgivî’nin bu kanaatlerinden ve mücadelesindeki sert üslubundan dolayı eleştirilmesi mümkündür. Ancak özellikle ülkemizde, her ne ad altında olursa olsun, yaşanan son gelişmeler ve bâtinî karakterdeki kimi kanaat ve eylemlerin din ve toplum için ne denli tehlike arzettiği göz önünde bulundurulduğunda Birgivî’nin söz konusu eleştirilerinde pek de haksız olmadığı kendiliğinden anlaşılır. Nitekim tarihimizde yaşanan benzer hadiseler de bu durumun canlı şahididir.

Kaynakça / References

- Akpınar, Muhammet Raşit (2015). “Osmanlı Toplumunda Selefi Düşüncenin Tipik Bir Temsilcisi olarak Kadızâdeliler” *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, c. 1, sy. 1-2, s. 303.
- Arslan, Ahmet Turan (1989). “İmam Birgivî’nin Tasavvuf Anlayışı”, *İslam Dergisi*, sy. 74, Ekim, s. 43-45, İstanbul.
- Birgivî (1992). *Vasiyetnâme*. İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Birgivî (t.y.). *et-Tarîkatul-Muhammediyye*. İstanbul: Pamuk Yayınları.
- Birgivî (t.y.). *Mihakkü’s-sûfiyye*, y.y.
- Birgivî (t.y.). *Risâle li ibtâlî vakfî’n-nukûd*. y.y.
- Çelebi, Kâtib (1990). *Mîzânü’l-hak fî ihtiyârî’l-ehak (İslâmda Tenkid ve Tartışma Usûlü)*, (s.nşr. Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), İstanbul: Marifet Yayınları.
- Coşkun, Ali (2001). “Osmanlı Dönemi Dînî Kurtuluş Hareketlerinin Sosyolojisi”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 20, s. 136.
- el-Askalânî, İbn Hacer (1379). *Fethu’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, (thk. Muhammed Fuad Abdulbâkî), c. I. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife.

el-Heytemî, İbn Hacer (t.y.). *el-Fetâva'l-hadîse*. y.y.: Dâru'l-Fikr.

el-Karâfî, Şihâbuddîn (t.y.). *el-Furûk*, c. I, y.y.: Âlemu'l-Kütüb.

en-Nevevî, Muhyiddîn Yahya b. Şeref (1392). *Şerhu Müslim*, c. VI. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

eş-Şâtibî, İbrahim b. Musa b. Muhammed (1992). *el-İ'tisâm* (nşr. Süleyman b. İd el-Hilâlî), c. II, Suudi Arabistan: Dâru İbn Affân. es-Suyûtî, Celâluddîn (1409). *Hakîkatu's-sünneti ve'l-bid'a* (thk. Zîb b. Mîsrî b. Nâsır el-Kahtânî), y.y.: Metâbiu'r-Reşîd.

ez-Zehabî, Şemsuddîn Osman b. Kaymâz (1996). *et-Temessükü bi's-sünneti ve't-tahzîru mine'l-bida'*, (thk. Muhammed Bâkerîm, Muhammed Bâabdullah). Medine: el-Câmiatu'l-İslâmiyye.

İbn Abdisselâm, İzzuddîn (1991). *Kavâidu'l-ahkâm fî mesâlihu'l-enâm*, (thk. Taha Abdurrauf Sa'd), c. II. Kahire: Mektebetu'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye.

İbn Âbidîn (1992). *Reddu'l-muhtâr ala'd-Dürri'l-muhtâr*, c. I. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

İbn Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım (1995). *Fedâilu'l-Kur'ân*, (thk. Mervân el-Atıyye, Muhsin Harâbe, Vefâ Takıyyuddîn). Dimaşk: Dâru İbn Kesîr.

İbn Teymiye, Takıyyuddîn (1987). *el-Fetâva'l-kübrâ*, c. IV. y.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.

İbnu'l-Cevzî, Cemalüddîn Ebu'l-Ferac (2001). *Telbîsü İblîs*. Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Ivanyî, Katharina Anna (2012). *Virtue, Piety and the Law: A Study Of Birgivî Mehmed Efendî's Al-Tarîqa Al-Muhammadiyah*. Doktora Tezi. New Jersey: Princeton University.

Koca, Ferhat (1999). "Takıyyüddin İbn Teymiyye", *TDVİA*, c. XX, Ankara, s. 402-404.

Koca, Ferhat (2002). "Osmanlılar Dönemi Fıkıh – Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar İle Sofular Mücadelesinin Tarihi Serüveni", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, s. 105.

Kunt, Metin, H. & Gazi, Yurdaydın (1987). *Türkiye Tarihi: Osmanlı Devleti: 1300-1600* (nşr. Sina Akşin), c. II. İstanbul: Cem Yayınları.

Ocak, Ahmet Yaşar (1979-1983). "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi" *Türk Kültürü Araştırmaları*, c. XVII, XXI, 1-2, s. 213.

Toprak, Süleyman (1994). "İmam Birgivî ve Bid'atlere Karşı Tutumu", *İmam Birgivî Sempozyumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Uludağ, Süleyman (1992). "Bâtın İlmi", *TDVİA*, c. V., s. 188, İstanbul.

Unan, Fahri (1990). "Dinde Tasfiyecilik Yahut Osmanlı Sünniliğine Sünnî Muhalefet", *Türk Yurdu Dergisi*, c. X/36, s. 34-42. www.britannica.com/topic/puritanism (erişim: 28.07.2017).

Yaran, Rahmi (1992). "Bid'at", *TDVİA*, c. 6, s. 129-131, İstanbul.

Yılmaz, Hasan Kamil (1994). *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat.

Yörükan, Y. Ziya (1953). “Vahhabilik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. II, s. 66.

Yüksel, Emrullah (1977) “Mehmet Birgivî”, *İslami İlimler Fakültesi Dergisi* c. II, s. 185, Ankara.

Yüksel, Emrullah (1992). “Birgivî”, *TDVİ*, c. VI, s. 179-181, İstanbul.